

УДК 398.8:329.78 (=161.2)

ГЕНЕЗА І РОЗВИТОК ПЛАСТОВОЇ ПІСЕННОСТІ

Марія КОСТИВ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української фольклористики імені академіка Філарета Колесси,
вул. Університетська, 1/345, Львів, Україна,
e-mail: m.kostiv@plast.org.ua*

Простежено специфіку формування пісенного репертуару пластуниів, учасників української скаутської організації Пласт. Виділено дві складові пластової пісенності – “запозичені пісні, які співають пластуни” і “власне пластові пісні”. Запропоновано класифікацію пластових пісень за часом їх виникнення.

Ключові слова: пластова пісня, пластовий переспів, пластовий церемоніал.

У сучасній українській фольклористиці дедалі актуальнішим і перспективнішим стає дослідження новітніх фольклорних форм, які виникли у ХХ столітті внаслідок змін у соціальному, історичному й культурному житті народу. Так, поруч із науковими працями, присвяченими вивченню традиційного фольклору, з’явилося чимало розвідок про найсучасніший героїко-поетичний епос – стрілецький та повстанський фольклор.

Однак у зацікавлення науковців дотепер майже не входило питання дослідження сучасної суспільно-побутової фольклорної традиції. Одним із перших на це звернув увагу російський фольклорист Борис Путілов, котрий у своїй праці “Фольклор і народна культура” проаналізував і підтримав концепцію американського фольклориста Алана Дандіса, згідно з якою термін “folk” може стосуватися будь-якої групи, об’єднаної принаймні однією спільною особливістю. “Немає значення, що є єдиальним чинником – спільний рід занять, мова чи релігія, але найважливіше, – група, що сформувалася з будь-якої причини, матиме певні традиції, які [...] допомагають групі усвідомлювати групову тотожність” [12, 45]. Фольклорові властива функція суспільного об’єднуючого чинника, що виражає групове самоусвідомлення. Зважаючи на постійні зміни у житті народу і виникнення нових суспільних форм, а відтак і нового фольклору, Б. Путілов писав про існування безкінечного ряду групових фольклорних форм. Ідею перспективності й продуктивності дослідження “групових підрозділів новочасного фольклору” підтримав і сучасний дослідник Роман Кирчів [3, 285].

Серед новітньої української суспільно-побутової фольклорної традиції цікавим для наукового осмислення може стати фольклор військових, студентів, школярів, шахтарів, бізнесменів, рибалок та інших груп. Серед них назвемо й вивчення генези, особливостей розвитку та специфіки пісенної традиції пластуниів, учасників української скаутської організації Пласт, яка зародилася на українських землях на початку ХХ століття внаслідок поширення у світі скаутського руху.

Протягом майже столітньої історії існування Пласту його учасники завжди ідентифікували себе як окрему спільноту, що мала власні закони, цілі, атрибути, традиції, церемоніали, а також свою пісню.

Функціонування пластової пісні лише побіжно згадується в окремих студіях над стрілецьким (О. Кузьменко) і повстанським (Г. Дем'ян) фольклором у контексті так званої “підготовчо-військової” пісенності пожежно-руханкових товариств “Сокол”, “Січ” і “Пласт” [14, 11]. У сучасному підручнику “Українська народна словесність” Мар’яни та Зоряни Лановиків серед явищ суспільно-побутової лірики ХХ століття виділено “групу скаутських пісень, зокрема пластунських, які мають усі ознаки народних”, проте опинилися поза увагою фольклористичної науки [5, 388].

Процес формування і розвитку пісенності пластунів варто розглядати в контексті історичних подій та умов поширення пластових ідей. В історії Пласту виділяють шість основних етапів: 1) зародження (1911–1920), 2) розвиток (1920–1930), 3) таємний Пласт (1930–1945), 4) перехідний час (1945–1950), 5) розвиток на світових теренах (1950–1990), 6) відродження в Україні (1990–сьогодення) [9; 13].

Перші пластові гуртки виникли 1911 року в Галичині у процесі розвитку гімнастично-спортивного руху. Їхніми засновниками були Олександр Тисовський, Іван Чмола і Петро Франко. Головною метою пластових осередків стала підготовка молоді для служби українському народові за умови відсутності власної держави. Як зазначив Мирон Федусевич, “беручи від “Соколів” і “Січей” усі акцесорії українського війська з його суспільно-патріотичними тенденціями, а з англійського зразка всю скавтську теорію і практику” [17, 23], український Скаутінг постав як всеосяжна організація, яка сприяла всебічному патріотичному вихованню й самовихованню.

Утворення суспільного середовища нового типу потребувало насамперед ідейного єднання його учасників, створення системи внутрішніх і зовнішніх атрибутів – законів, гасел, прапора, однострою, спеціальних пісень, а відтак і формування власного репертуару, що й стало однією з головних причин виникнення пластової пісенності.

Текст пластового гімну “Цвіт України і краса” [1, 11] 1911 року написав основоположник Пласту О. Тисовський. Гімн мав згуртувати молодь навколо трансформованих відповідно до українських традицій скаутських ідей. Автором музики пластового гімну став львівський поет-композитор Ярослав Ярославенко (справжнє прізвище Вінцковський). У першій частині пісні розповідається про те, хто такі пластуни (“сонця ясного діти”, “вольного вітру брати”, “скобів орлиний рід”), якими вони намагаються бути, а їхня мета – працювати в Пласті для України (“любій отчизні наш труд”), виховати з себе нове громадянство (“в пласті росте новий люд”), яке забезпечить її краще майбутнє. У приспіві звучить заклик молоді вступати у пластові гуртки та єднатися навколо “пластового стягу” заради майбутнього батьківщини.

Друга частина гімну є парафразом вірша Івана Франка “В дорогу”, який був написаний під час “великої студентської прогульки в 1884 році вздовж Карпат” [18, 12]. О. Тисовський пристосував ідеї та спостереження І. Франка про порядок та лад у природі, за якими навіть такі могутні сили, як сонце, хмари й вітер “знають свій шлях” у своєму безупинному русі, до пластової спільноти, яка любила мандрувати, жила в гармонії з природою і вважала себе “дітьми сонця”, “братами вольного вітру” тощо.

Як зазначив О. Тисовський, “пластовий гімн – це урочиста пісня, що зігріває духа, додає віри й завзяття поконувати труднощі, які намагаються припинити розгін

пластунів на дорозі до великої цілі” [15, 117]. На Закарпатті як гімн українських пластунів з 1923 року побутувала пісня “Гей, пластуни, гей, юнаки” [1, 7], слова якої написав Спиридон Черкасенко на замовлення провідників закарпатського Пласту, а музику Ярослав Ярославенко [13, 41]. Ця пісня й сьогодні загальновідома у пластовому середовищі як “гімн закарпатських пластунів”.

Ключові образи, епітети і порівняння пластових пісень-гімнів відповідають головним ідейним засадам пластування – жити в злагоді з природою, гартувати юнацький дух і рух та прямувати “під вольним стягом” до “щастя, слави й свободи” власного народу.

Ще однією урочистою піснею пластунів був поетичний варіант пластової присяги-обіту, слова якої 1916 року написав О. Тисовський для проведення церемоніалу запряження пластунів. Текст пластового обіту [1, 8] складається з п’яти строф: у першій вступній строфі відображено події й обставини, в яких створювалися пластові осередки і склалися перші пластові присяги – “в пожежах всесвітніх, у лунах кривавих, під громом гармат у важкій боротьбі”, а у чотирьох наступних строфах пояснено пластове гасло “СКОБ”, окреслено коротко кожен його складову та способи досягнення пластової мети виховання – “плекати **силу** тіла і духа”, “ширити **красу** і щастя по всій Україні”, “минати **обережно** зрадливі яри”, “**видко** розглянути всю землю” і привести батьківщину до омріяної волі й щастя. Упродовж усієї історії Пласту ця пісня побутувала як гімн новозаприсяжених пластунів.

Спільні мотиви-заклики до єднання навколо пластових ідей та прапора, що звучали у пластових піснях-гімнах, вирізняли пластунів як окрему спільноту серед інших військових і спортивних товариств на різноманітних молодіжних зібраннях. Так, перші пластові формації зі Львова, Стрия, Луцька і Самбора взяли участь 28 червня 1914 року у відомому всенародному здвигоу молоді, присвяченому 100-літтю від дня народження Тараса Шевченка, який став “публічним показом молоді української, організованої фізично і духовно-національної сили в рядах сокільсько-січових, пластових, спортивних товариств” [16, 241].

З початком Першої світової війни “уся пластова молодь від 16-го року життя, без спеціальної пропаганди, увійшла в лави Легіону Українських Січових Стрільців” [6; 8]. Пластові пісні-гімни разом зі сокільсько-січовими поетичними творами склали пісенний репертуар перших стрілецьких формацій і стали зразками під час створення стрілецьких пісень [14, 11]. Стрілецькі поети, захоплені пластовими ідеями, склали поетичні твори і про пластунів. Так, одним із творців стрілецької й пластової пісні був Роман Купчинський. Він товаришував з українськими скаутами, часто відвідував їхні табори і написав чимало текстів та музики до пластових пісень (“Чи знаєш ти”, “Гей, мандрують пластуни”, “Зашуміли верби при потоці”, “Ми бурлаки, як один”), окремі з яких увійшли до збірника його пісень “Ми йдемо в бій” (Нью-Йорк, 1977). Відтак у процесі створення стрілецької пісенності певною мірою синтезувалися пісенні традиції козаків, сокільства, січовиків і пластунів.

У міжвоєнні роки (1920–1930), що склали другий етап пластової дії, відбулася “повна реалізація виховної мети Пласту” [6; 12]. На усіх західноукраїнських землях створювалися нові пластові осередки. З’явилися перший пластовий посібник “Життя в Пласті” (О. Тисовський, 1921), періодичні видання “Молоде життя” і “Пластовий шлях” та методична література – “Основи пластування” (О. Яремченко, 1923), “Пластовим шляхом за окрасою життя” (О. Вахнянин, 1924), “До щастя, слави і свободи” (А. Річинський, 1930) тощо. Розширилася організаційна структура Пласту, створено

Лісові” (слова і музика Ю. П’ясецького) і “Казав мені в лісі Сатана” (слова і музика Т. Крушельницького).

Тоді ж українські скаути створили чимало власних звичаїв і церемоніалів, які відповідали засадам, ідеям і методам пластової традиції виховання молоді. “Щоб дійти до цілі й не розсіяти сил, ми (пластуни) завели у себе лицарські чи пак козацькі, військові звичаї. Насправді ж з усіх звичаїв вибрали те, що найкраще відповідає нашій (пластовій) цілі, додали ще дещо наше власне, питоме... і так завели Велику та ще й важливу Гру” [15, 23].

Усі пластові церемоніали зумовлені конкретними подіями чи ситуаціями пластового життя. Найважливішими пластовими церемоніалами є прийняття пластової присяги, призначення пластових ступенів, вмілостей, відзначень, посвята курінного прапора, перехід пластунів з одного пластового уладу до іншого, відкриття і закриття дня, відкриття і закриття ватри, відкриття і закриття свят. Це так звані “межові стовпи”, які визначають часовий проміжок перебування носія пластових ідей у пластовій спільноті.

Складовою різних пластових церемоніалів були пластові ритуали. Правильник пластового впоряду [8] подає описи окремих ритуалів, яких дотримуються пластуни. Серед них – ранній і вечірній звіт на таборі, запалювання ватри, передавання пластової іскорки тощо. Одним із ритуалів, що входить у церемоніал “закриття” пластового дня у таборі, пластових свят чи зустрічей, є передача пластової “іскорки”. Взявшись за руки (ліва рука перехрещена над правою), у пластовому колі, українські скаути потиском лівої руки передають один одному іскру тепла свого серця.

Пластові пісні були обов’язковим елементом усіх пластових церемоніалів. Відтак і сьогодні пластові гімни вплетені в усі найважливіші урочисті церемоніали українських скаутів, пластовий обіт супроводжує церемоніал прийняття пластової присяги, а курінний гімн “Лісових Чортів” “Прапоре наш” став церемоніальною піснею при посвяченні пластових курінних прапорів.

У церемоніалі “закриття” пластового дня на таборі збереглася традиція виконання загальновідомої пластової пісні “Сіріли у сумерку” (слова Ю. Старосольського, музика Ю. П’ясецького). Вперше текст пісні було надруковано 1936 року на сторінках журналу “На сліді”. У процесі побутування з первісного тексту пісні зникла друга строфа. Пластуни і сьогодні співають цю пісню у цілковитій тиші біля ватри перед проголошенням прощального привіту “Ніч вже йде” та пластовим ритуалом “передачі пластової іскорки”.

Становленню і розвитку пластових традицій у 1928 році перешкодила заборона діяльності Пласту на Волині, а з 1930 року і в Галичині. Протягом третього етапу історії Пласту (1930–1945 роки) пластові ідеї зберігалися підпільно під проводом конспіративного Пластового центру у Львові. На цей період розвитку українського Скаутінгу припадає активна участь пластунів у рядах Української Повстанської Армії.

Повстанці часто запозичували назви, традиції та пісні сокільсько-січових, стрілецьких і пластових військових відділів. У пісенному репертуарі повстанців активно побутували жовнірські, рекрутські, козацькі пісні, а “стрілецькі, пластові та націоналістичні пісні 1920–1940-х років вважалися “своїми” і тому без жодного застереження зараховувалися до повстанських збірників” [2, 75]. Загальновідомим серед повстанців був переспів маршової пісні пластового куреня “Лісові Чорти” “Тей-гу, гей-га, таке-то в нас життя”. Повстанські варіанти переспіву пластової пісні містять додаткові строфи, у яких йдеться про те, що повстанець завжди повинен бути

витривалим і сильним духом, навіть у полоні [7, 329]. Образ пластового лісово-чортівського ватажка Сатани у повстанських переспівах конкретизовано, на його місці вжито імена Євгена Коновальця, Степана Бандери чи Романа Шухевича. Відтак у повстанських формаціях не лише консолідувалися усі військові сили, а й синтезувалися традиції патріотичних пісень.

З 1945 року Пласт розвивався на еміграції. Пластові осередки було створено у Німеччині, Австрії, Англії, Франції, Італії, Бельгії, США, Бразилії, Австралії, Канаді, Аргентині. На світових теренах відроджувалися українські традиції пластування. Поряд із наслідуванням давніх курінних звичаїв створено нові старшопластові курені – “Бурлаки”, “Буриверхи”, “Чота Крилатих”, “Лісові Мавки”, “Перші стежі”, “Хмельниченки”, “Сіроманці” та ін. [4]. Відтак виникло чимало нових пластових пісень, центральними мотивами яких стали “туга за рідним краєм” та “прагнення повернутися на батьківщину”.

На еміграції виходили друком пластова періодика, методична література і пластові співаники – “В дорогу” (1-ше видання у Авсбузі, 1949; 2-ге у Торонто, 1987), “Пластова молитва і пісні для молоді” (Чикаго, б.р.), “Побратими співають” (Чикаго, 1987) та ін.

Наприкінці 1980-х років із початком демократичних змін на території колишнього СРСР активізувалися національно-визвольні рухи. Одними з перших почали повертатися на свою батьківщину саме пластуни-емігранти. Відродженню пластової ідеї на українських землях сприяло проголошення 1991 року незалежності України. Створювалися нові пластові осередки, відбувалися пластові табори, вишколи пластових виховників, крайові та окружні з’їзди, відроджувалися пластові традиції і відповідно пластова пісенна традиція.

Так, сучасну пластову пісенність варто розмежувати на дві її складові – “запозичені” (народні й авторські твори, що відповідають вдачі і світогляду українських скаутів та ввійшли до їхнього пісенного репертуару) та власне “пластові пісні” (твори, які були спеціально створені для учасників цієї організації чи виникли у пластовому середовищі).

Історія Українського Скаутінгу засвідчує, що пластуни були продовжувачами ідей козацтва, співтворцями звичаїв січових стрільців та повстанців. Пластові пісні, будучи спорідненими з козацькими, стрілецькими і повстанськими піснями, водночас презентують реалії дещо іншого суспільного життя. Якщо головним призначенням патріотичних пісень було ідейне гуртування військових формацій, то пластові поетичні твори вирізнялися тим, що апелювали до всебічного розвитку молоді. У них не лише акцентувалося на темах здобуття незалежності України, а й ставилися завдання зміцнювати фізичні та духовні сили народу, формувати відданих борців за національну свободу. Прикметними особливостями пластових пісень є наявність самоназв учасників пластової організації (“пластун” і “пластунка”, “новак” і “новачка”), чи окремих пластових формацій – куренів чи гуртків (“бурлака”, “чорноморець”, “сіроманець”, “вовкулака” тощо). Упродовж майже столітньої історії розвитку національної скаутської організації України пластова пісня була однією з найефективніших форм ідейного єднання і засобом пластового виховання та самовиховання молоді.

Пластові пісні варто розглядати як цілком оригінальне самостійне явище сучасної української пісенної традиції. За часом виникнення можемо умовно їх поділити на три групи: 1) давні (пісні, що виникли і побутували у пісенному репертуарі пластунів протягом 1911–1945 років); 2) пластові пісні, що виникли на

еміграції у період 1945–1990 років; 3) новітні пластові пісні, які виникли на сучасному етапі відродження і розвитку Пласту (від 1991 року і до сьогодні). У разі поділу пластових пісень відповідно до запропонованої класифікації треба враховувати факти з історії Пласту, а також окремих пластових куренів, оскільки закономірно, що історія пластової курінної пісні розпочиналася від часу заснування куреня.

Особливістю побутування пластової пісні є те, що вона має власного носія, середовище функціонування, свої традиції, поетичні мотиви і образи, а також патріотично-виховне призначення у сьогоденні. Цікавим для наукового дослідження є процес появи, створення і побутування пластових пісень під час проведення пластових таборів, зустрічей, мандрівок тощо. Пластові пісні функціонують у процесі пластового виховання, так і у повсякденному житті молоді, передаються від одного покоління учасників пластового руху до іншого, їх публікують у молодіжних співаниках. Фіксація, науковий аналіз і дослідження пластових пісень є перспективним та необхідним для розуміння розвитку новочасної української фольклорної традиції.

-
1. В дорогу: Пластовий співаник. – Торонто, 1987.
 2. Дем'ян Г. Українські повстанські пісні 1940–2000 років. – Львів, 2003.
 3. Кирчів Р. Фольклор у системі новочасної української культури // Записки НТШ. – Львів, 2001. – Т. ССXLII. – С. 271–306.
 4. Курені УСП. – Львів, 2005.
 5. Лановик З., Лановик М. Українська народна словесність. – Львів, 2000.
 6. Левицький С. Український Пластовий Уряд в роках 1911–1945 у спогадах автора. – Мюнхен, 1967.
 7. Пісні УПА / Зібрав і зредагував Зеновій Лавришин // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто. – Львів, 1996–1997. – Т. 25.
 8. Пластовий впоряд. – Прага, 1934.
 9. Пластовий довідник. – Торонто, 1999.
 10. Пластовий календарь на 1926 рік / Уложив Л. Бачинський. – Ужгород, 1925.
 11. Пластовий співаник: 58 пісень з нотами, пристосовані для народних і середніх шкіл / Під редакцією Л. Бачинського, зібрав В. Дуб, переглянув М. Кобза. – Ужгород, 1928.
 12. Путилов Б. Н. Фольклор и народная культура. – СПб., 1994.
 13. Сич О. Пласт: нарис витоків і історії сьогодення. – Івано-Франківськ, 1999.
 14. Стрілецькі пісні / Упоряд. О. М. Кузьменко. – Львів, 2005.
 15. Тисовський О. Життя в Пласті. Посібник для українського пластового юнацтва. – Нью-Йорк, 1969.
 16. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини. – Тернопіль, 2001.
 17. Федусевич М. Початки Пластового Руху у перспективі сорокаліття // Пластовий шлях. – 1951. – Ч. 5.
 18. Франко П. Іван Франко зблизька (п'ять портретів). – Львів, 1937.

GENESIS AND DEVELOPEMENT OF PLAST SONGS

Mariya KOSTIV

*Ivan Franko National University in L'viv,
Filaret Kolessa Ukrainian Folkloristics Department,
1/345, Universitets'ka st., L'viv, Ukraine*

The formation of song repertoire of Plastuns, the members of the Plast Ukrainian scout organization, is observed in the article. The division between performed by Plastuns the adopted songs and proper Plast songs is made. The classification of Plast songs according to the time of their appearance is suggested.

Key words: Plast song, Plast rehash, Plast ceremonial.

Стаття надійшла до редколегії 11.05.2007
Прийнята до друку 20.05.2007